

HABEAS CORPUS INSTITUTI: TARIXIY SHAKLLANISHI VA SHAXS ERKINLIGINI TA'MINLASHDAGI KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY AHAMIYATI

*Toshkent davlat yuridik universiteti
huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi
akademik litseyning 2.12-guruh o'quvchisi
Mirakbarova Muqaddas Ma'murjon qizi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Habeas Corpus” institutining tarixiy shakllanishi, uning ingliz huquq tizimidagi o‘rni hamda shaxs erkinligi va daxlsizligini ta’minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, 1679-yilda qabul qilingan Habeas Corpus Actning mazmun-mohiyati, uning huquqiy kafolat sifatidagi roli va ushbu institutning zamonaviy huquq tizimlarida qo‘llanishi ko‘rib chiqiladi. Maqolada “Habeas Corpus” tamoyilining O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida aks etishi hamda shaxsni asossiz qamoqqa olishdan himoya qilishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: habeas corpus, jinoyat-protsessual huquq, shaxs daxlsizligi, sud nazorati, hibsga olish, qonuniylik, sud qarori, inson huquqlari.

ИНСТИТУТ «ХАБЕАС КОРПУС»: ИСТОРИЧЕСКОЕ СТАНОВЛЕНИЕ И ЕГО КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЛИЧНОЙ СВОБОДЫ

*Академический лицей имени М. С. Восиковой
при Ташкентском государственном
юридическом университете
ученица группы 2.12
Миракбарова Мукаддас Мамуржон кизи*

Аннотация. В данной статье анализируется институт «Habeas Corpus», его историческое формирование, место в английской правовой системе и значение в обеспечении личной свободы и неприкосновенности личности. Рассматриваются содержание и правовая сущность Habeas Corpus Act 1679 года, а также его роль как важной гарантии защиты прав человека. Кроме того, освещается применение данного института в современных правовых системах и его отражение в законодательстве Республики Узбекистан, направленное на защиту личности от незаконного ареста и содержания под стражей.

Ключевые слова: habeas corpus, уголовно-процессуальное право, личная неприкосновенность, судебный контроль, арест, законность, судебное решение, права человека.

THE HABEAS CORPUS INSTITUTION: HISTORICAL FORMATION AND ITS CONSTITUTIONAL AND LEGAL SIGNIFICANCE IN ENSURING PERSONAL LIBERTY

*Academic Lyceum named after M.S. Vosiqova
under Tashkent State University of Law
Student of group 2.12
Mirakbarova Muqaddas Mamurjon qizi*

Abstract. This article examines the institution of habeas corpus, its historical development, its place within the English legal system, and its significance in ensuring personal liberty and security. The paper analyzes the essence of the Habeas Corpus Act of 1679 and its role as an important legal safeguard for the protection of individual rights. Furthermore, the article highlights the application of this principle in modern legal systems and its reflection in the legislation of the Republic of Uzbekistan as a mechanism for protecting individuals from unlawful arrest and detention.

Keywords: habeas corpus, criminal procedure law, personal liberty, judicial control, arrest, legality, court decision, human rights.

KIRISH

“Habeas Corpus” instituti shaxs erkinligini ta’minlashga qaratilgan eng muhim huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi davlat organlari tomonidan shaxsni noqonuniy ravishda hibsga olish yoki qamoqda ushlab turish holatlarining oldini olishdan iborat.

Huquqshunos olimlarning fikriga ko‘ra, Habeas Corpus instituti nafaqat jinoyat-protsessual huquqning muhim elementi, balki konstitutsiyaviy huquqlarni himoya qilishning samarali vositasi ham hisoblanadi. Bu institut orqali shaxs davlat hokimiyati organlarining noqonuniy harakatlaridan himoyalaniish imkoniyatiga ega bo‘ladi [1]. Ya’ni, ushbu institutning asosiy mazmuni shundan iboratki, har qanday shaxsning erkinligi faqat qonun asosida va sud nazorati ostida cheklanishi mumkin. Agar shaxs noqonuniy ravishda hibsga olingan yoki qamoqda ushlab turilgan bo‘lsa, u sudga murojaat qilib, o‘zining ozodlikka bo‘lgan huquqini himoya qilishni talab qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bunda sud organlari davlat hokimiyati vakillari tomonidan qo‘llanilgan majburlov choralari qonuniy asosga ega yoki ega emasligini tekshiradi. Agar

hibsga olish yoki qamoqda saqlash uchun yetarli huquqiy asos mavjud emasligi aniqlansa, sud shaxsni darhol ozod qilish yoki unga nisbatan yengilroq ehtiyot chorasi qo'llash haqida qaror qabul qiladi. Shu tariqa, Habeas Corpus instituti shaxs erkinligini himoya qilish bilan birga, davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonuniyligini ta'minlashda ham muhim nazorat mexanizmi vazifasini bajaradi.

Mazkur institutning o'ziga xos jihati shundaki, u shaxsning erkinligini faqat sud nazorati ostida cheklash mumkinligini belgilaydi. Ya'ni shaxsni hibsga olish yoki qamoqqa olish faqat sud tomonidan qonuniy asoslar mavjudligi aniqlangan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkin. Shu sababli ham Habeas Corpus instituti demokratik huquqiy davlatning muhim belgilaridan biri sifatida e'tirof etiladi [2]. Ya'ni, mazkur tamoyil shaxs erkinligini himoya qilishda sud hokimiyatining ustuvor rolini ta'minlaydi hamda davlat organlarining o'zboshimchalik bilan shaxsni hibsga olishiga yo'l qo'ymaydi. Bunda sud organlari shaxsni qamoqqa olish yoki ushlab turishning qonuniy asoslari mavjudligini tekshiradi, jinoyat-protsessual qonunchilik talablariga rioya etilganligini aniqlaydi hamda shaxsning konstitutsiyaviy huquqlari buzilmaganligini baholaydi. Agar ushbu tekshiruv jarayonida shaxsning erkinligi noqonuniy ravishda cheklangani aniqlansa, sud tomonidan uni ozod qilish yoki boshqa ehtiyot chorasi qo'llash to'g'risida qaror qabul qilinadi. Shu tariqa, Habeas Corpus instituti nafaqat shaxs erkinligini himoya qilishga xizmat qiladi, balki sud nazorati orqali davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonuniyligini ta'minlashda ham muhim huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

HABEAS CORPUS INSTITUTINING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Habeas Corpus institutining shakllanishi bir necha asrlar davom etgan murakkab tarixiy jarayon natijasidir. Uning dastlabki elementlari o'rta asr Angliyasida paydo bo'lgan bo'lsa-da, u XVII asrda to'liq huquqiy institut sifatida shakllandi.

Tarixiy manbalarga ko'ra, ushbu institutning ildizlari **Magna Carta (1215)** hujjatiga borib taqaladi. Ushbu hujjatda quyidagi muhim prinsip mustahkamlangan edi: "Hech bir erkin inson qonuniy sud qarorisiz qamoqqa olinmasligi yoki jazolanmasligi kerak" [3]. Ya'ni, ushbu norma shaxs erkinligini himoya qilishga qaratilgan dastlabki huquqiy kafolatlardan biri bo'lib, davlat hokimiyati vakillarining o'zboshimchalik bilan fuqarolarni hibsga olish yoki jazolashiga cheklov qo'ygan.

Mazkur prinsipga ko'ra, har qanday shaxsning erkinligi faqat qonun asosida va sud muhokamasi orqali cheklanishi mumkin. Bu esa keyinchalik shakllangan Habeas Corpus institutining nazariy va huquqiy asoslarini yaratgan. Shu bilan birga, Magna Carta hujjatida belgilangan mazkur qoida hukmdor hokimiyatining mutlaq emasligini ko'rsatib, qonun ustuvorligi tamoyilining shakllanishiga ham muhim ta'sir ko'rsatgan. Natijada, shaxs erkinligi va daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan huquqiy kafolatlar

keyingi davr konstitutsiyaviy hujjatlarida yanada rivojlantirilib, Habeas Corpus instituti orqali amaliy huquqiy mexanizm sifatida mustahkamlandi.

Mazkur prinsip o'рта asr feodal tuzumida qirollik hokimiyatining cheksiz vakolatlarini cheklashga qaratilgan muhim qadam bo'lgan. Keyinchalik aynan shu prinsip Habeas Corpus institutining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan. XVI–XVII asrlarga kelib Angliyada siyosiy kurashlar keskinlashdi. Ayniqsa Styuartlar sulolasi hukmronligi davrida qirollik hokimiyati parlament vakolatlarini cheklashga intildi. Bu esa fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilishiga olib kelgan.

1627-yilda mashhur siyosiy arbob **Jon Xempdenning** noqonuniy hibsga olinishi parlament a'zolari tomonidan keskin tanqid qilindi. Natijada 1628-yilda "**Petition of Right**" deb nomlangan muhim huquqiy hujjat qabul qilindi [4]. Ya'ni, ushbu hujjat orqali qirollik hokimiyatining cheklanmagan vakolatlariga muayyan huquqiy chegaralar qo'yildi hamda fuqarolarning shaxsiy erkinligi va daxlsizligini ta'minlashga qaratilgan muhim konstitutsiyaviy prinsiplar mustahkamlandi. "Petition of Right" nafaqat parlamentning siyosiy talablarini ifoda etgan hujjat, balki davlat hokimiyatining qonun bilan cheklanishi zarurligini e'tirof etgan muhim huquqiy akt sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi.

Mazkur hujjatning qabul qilinishi davlat hokimiyatining faoliyati qonun ustuvorligi tamoyiliga asoslanishi lozimligini yana bir bor tasdiqladi. Unda shaxsni qonuniy asos bo'lmagan holda hibsga olish yoki qamoqda saqlash mumkin emasligi, fuqarolarga nisbatan qo'llaniladigan har qanday majburlov chorasi qonun bilan asoslanishi kerakligi qayd etilgan. Bu esa shaxs erkinligini himoya qilishga qaratilgan muhim huquqiy kafolat sifatida xizmat qildi. Shuningdek, "Petition of Right" hujjati davlat va jamiyat o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solishda yangi bosqichni boshlab berdi. Chunki ushbu hujjat orqali shaxs erkinligi davlat manfaatlariga bo'ysunuvchi ikkilamchi qadriyat emas, balki himoya qilinishi lozim bo'lgan asosiy huquqiy qadriyat sifatida e'tirof etildi. Shu jihatdan qaralganda, mazkur hujjat keyinchalik shakllangan Habeas Corpus instituti uchun nazariy va huquqiy asos bo'lib xizmat qildi.

Natijada XVII asr davomida Angliyada shaxsni asossiz ravishda hibsga olishga qarshi huquqiy mexanizmlarni yanada kuchaytirish zarurati yuzaga keldi. Aynan shu tarixiy jarayonlar 1679-yilda qabul qilingan **Habeas Corpus Actning** paydo bo'lishiga olib keldi. Mazkur qonun esa shaxs erkinligini himoya qilishning aniq protsessual tartibini belgilab berib, davlat hokimiyati organlari tomonidan fuqarolarning erkinligini noqonuniy cheklashga qarshi samarali huquqiy kafolat yaratdi.

Mazkur hujjatda quyidagi prinsiplar mustahkamlandi:

- 1) shaxsni sud qarorisiz qamoqqa olish mumkin emasligi;
- 2) soliqlarni parlament roziligisiz joriy etish mumkin emasligi;
- 3) harbiy hokimiyatni tinchlik davrida qo'llash mumkin emasligi.

Biroq amaliyotda ushbu qoidalar ko‘pincha buzilib kelgan. Shu sababli parlament tomonidan yanada qat’iy huquqiy mexanizm ishlab chiqildi.

1679-YILGI HABEAS CORPUS ACTNING HUQUQIY AHAMIYATI

1679-yil 26-mayda Angliya parlamenti tomonidan qabul qilingan **Habeas Corpus Act** shaxs erkinligini ta’minlashga qaratilgan muhim konstitutsiyaviy hujjat hisoblanadi. Ushbu qonun qamoqqa olingan shaxslarning huquqlarini himoya qilish hamda davlat organlarining o‘zboshimcha harakatlarini cheklash maqsadida qabul qilingan [5]. Ya’ni, mazkur qonun orqali shaxsni hibsga olish yoki qamoqda saqlash jarayoni aniq huquqiy tartib-qoidalariga bo‘ysundirildi hamda davlat organlarining bu boradagi vakolatlari sud nazorati ostiga olindi.

Ushbu hujjatga ko‘ra, qamoqqa olingan shaxs yoki uning nomidan boshqa shaxs sudga murojaat qilib, hibsga olishning qonuniyligini tekshirishni talab qilish huquqiga ega bo‘lgan. Sud esa maxsus buyruq – **habeas corpus writ** chiqarish orqali qamoqqa olingan shaxsni sudga olib kelishni hamda uning hibsga olinishi uchun mavjud bo‘lgan huquqiy asoslarni taqdim etishni talab qilgan. Agar qamoqqa olish uchun qonuniy asos mavjud emasligi aniqlansa, sud tomonidan mahbusni ozod qilish yoki uni garov evaziga qo‘yib yuborish to‘g‘risida qaror qabul qilingan. Mazkur qonun davlat hokimiyati vakillarining o‘zboshimchalik bilan fuqarolarni qamoqqa olish amaliyotiga sezilarli darajada chek qo‘ydi. Chunki endilikda shaxsning erkinligini cheklash faqat qonuniy asoslar mavjud bo‘lgan taqdirda va sud nazorati ostida amalga oshirilishi belgilandi. Shu tariqa, **Habeas Corpus Act** shaxs erkinligi va daxlsizligini ta’minlashga qaratilgan muhim huquqiy kafolat sifatida shakllanib, keyinchalik ko‘plab davlatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy tizimlarida ham o‘z aksini topgan muhim institutga aylandi.

Mazkur aktga ko‘ra:

- 1) qamoqqa olingan shaxs sudga murojaat qilish huquqiga ega;
- 2) sud maxsus buyruq chiqarib, mahbusni sudga olib kelishni talab qilishi mumkin;
- 3) mansabdor shaxs mahbusni sudga olib kelib, qamoqqa olish sabablarini asoslab berishi shart;
- 4) agar qamoqqa olish noqonuniy deb topilsa, shaxs ozod qilinadi yoki garov evaziga qo‘yib yuboriladi.

Shuningdek, sud buyrug‘ini bajarmagan mansabdor shaxslarga nisbatan jarima yoki boshqa javobgarlik choralarini qo‘llash nazarda tutilgan.

Mashhur ingliz huquqshunosi **Albert Venn Dicey** ushbu aktning ahamiyatini yuqori baholab, shunday ta’rif bergan: “Habeas Corpus Act shaxs erkinligini ta’minlashga qaratilgan eng muhim konstitutsiyaviy kafolatlardan biridir” [6].

HABEAS CORPUS INSTITUTINING XALQARO HUQUQ TIZIMLARIDAGI O‘RNI

Bugungi kunda Habeas Corpus tamoyili ko‘plab demokratik davlatlarning huquq tizimlarida mustahkam o‘rin egallagan. Ayniqsa AQSH huquq tizimida ushbu institut muhim konstitutsiyaviy kafolat sifatida e‘tirof etiladi.

AQSH Konstitutsiyasining I moddasi 9-qismida quyidagicha norma mavjud:

“Habeas Corpus huquqi faqat isyon yoki bosqin sodir bo‘lgan favqulodda holatlarda vaqtincha to‘xtatilishi mumkin” [7]. **Ya’ni**, odatiy sharoitlarda shaxsning erkinlik huquqi davlat tomonidan qat’iy himoya qilinadi va uni cheklashga yo‘l qo‘yilmaydi. Faqat davlat xavfsizligiga jiddiy tahdid tug‘diruvchi favqulodda vaziyatlarda, masalan, isyon yoki tashqi bosqin yuz bergan hollarda ushbu huquq vaqtincha to‘xtatilishi mumkin. Bu esa habeas corpus tamoyilining demokratik davlatlarda shaxs erkinligini ta’minlashdagi muhim konstitutsiyaviy kafolat ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, ushbu institut xalqaro huquqiy hujjatlarda ham o‘z aksini topgan. Jumladan, **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948) hamda Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt (1966) da ham** shaxs erkinligi va daxlsizligi fundamental inson huquqlaridan biri sifatida e‘tirof etilgan [8].

HABEAS CORPUS INSTITUTINING O‘ZBEKISTON QONUNCHILIGIDA JORIY ETILISHI

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlarini ta’minlash va sud-huquq tizimini isloh qilish borasida keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri Habeas Corpus institutini milliy qonunchilikka joriy etish bo‘ldi.

2005-yil 8-avgustda qabul qilingan Prezident farmoniga muvofiq qamoqqa olishga sanksiya berish vakolati sudlarga o‘tkazildi. Ushbu o‘zgarish jinoyat-protsessual tizimda muhim demokratik islohot sifatida baholanadi [9]. Endilikda shaxsni qamoqqa olish masalasi faqat sud tomonidan ko‘rib chiqilishi va hal etilishi belgilandi. Bu esa shaxs erkinligini himoya qilishni kuchaytirish, tergov organlari tomonidan ehtimoliy o‘zboshimchaliklarning oldini olish hamda sud nazoratining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta’minlash bo‘yicha muhim huquqiy kafolat yaratildi. 2008-yil 1-yanvardan boshlab esa shaxsni qamoqqa olish faqat sud qarori asosida amalga oshiriladigan bo‘ldi. Bu esa shaxs erkinligini ta’minlash va sud nazoratini kuchaytirish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham mazkur prinsip o‘z aksini topgan. Xususan, Konstitutsiyaning 27-moddasida quyidagicha norma belgilangan: shaxsni hibsga olish, qamoqqa olish va qamoqda saqlash faqat sud qarori asosida amalga oshiriladi hamda shaxs sud qarorisiz 48 soatdan ortiq ushlab turilishi mumkin emas [10]. Ushbu konstitutsiyaviy norma shaxs erkinligi va daxlsizligini ta’minlashga qaratilgan muhim huquqiy kafolatlardan biri hisoblanadi. Mazkur qoidaga ko‘ra, shaxsning erkinligini cheklash bilan bog‘liq har qanday protsessual choralar faqat sud

tomonidan ko‘rib chiqilib, ularning qonuniy asoslari mavjudligi aniqlangan taqdirdagina qo‘llanishi mumkin.

Bu esa, o‘z navbatida, davlat organlari tomonidan shaxsni asossiz ravishda hibsga olish yoki qamoqda saqlash kabi holatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Sud nazorati mexanizmining joriy etilishi jinoyat protsessida qonuniylik va adolat tamoyillarini ta‘minlash, shuningdek fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, shaxsni sud qarorisiz 48 soatdan ortiq muddat ushlab turish mumkin emasligi haqidagi qoida ham shaxs erkinligining muhim kafolatlaridan biridir. Ushbu norma orqali huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vakolatlari aniq vaqt chegarasi bilan belgilangan bo‘lib, bu esa shaxsni uzoq muddat davomida asossiz ravishda ushlab turish ehtimolini kamaytiradi. Natijada, jinoyat-protsessual faoliyatda inson huquqlari ustuvorligini ta‘minlash hamda davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan samarali sud nazoratini amalga oshirish uchun zarur huquqiy asos yaratiladi.

XULOSA

Habeas Corpus instituti inson huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan eng muhim huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Uning tarixiy shakllanishi Angliyada qirollik hokimiyati va parlament o‘rtasidagi siyosiy-huquqiy kurashlar jarayonida yuzaga kelgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan ushbu institut shaxs erkinligi va daxlsizligini ta‘minlashning samarali vositasiga aylangan. Ayniqsa, 1679-yilda qabul qilingan Habeas Corpus Act shaxsni asossiz ravishda hibsga olish yoki qamoqda saqlashga qarshi muhim huquqiy kafolatlarni yaratib, davlat hokimiyati vakolatlarini qonun bilan cheklashga xizmat qilgan.

Hozirgi kunda Habeas Corpus tamoyili ko‘plab demokratik davlatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy tizimida mustahkam o‘rin egallab, shaxs erkinligini himoya qilishning muhim instituti sifatida e‘tirof etilmoqda. Mazkur institutning asosiy mohiyati shundan iboratki, shaxsning erkinligini cheklash faqat qonun asosida va sud nazorati ostida amalga oshirilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida ham inson huquq va erkinliklarini ta‘minlash hamda sud-huquq tizimini takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida Habeas Corpus tamoyili milliy qonunchilikka joriy etildi. Xususan, qamoqqa olishga sanksiya berish vakolatining sudlarga o‘tkazilishi, shuningdek Konstitutsiyada shaxsni sud qarorisiz 48 soatdan ortiq ushlab turish mumkin emasligi to‘g‘risidagi normaning belgilanishi shaxs erkinligini ta‘minlashga qaratilgan muhim huquqiy kafolat hisoblanadi. Bu esa sud nazoratining rolini kuchaytirish, jinoyat protsessida qonuniylikni ta‘minlash hamda fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini yanada samarali himoya qilishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, Habeas Corpus instituti shaxs erkinligi va daxlsizligini ta‘minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatini qonun doirasida amalga oshirilishini

nazorat qilish hamda huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Kelgusida ham ushbu institutni yanada takomillashtirish, uning amaliy qo‘llanilishini kengaytirish hamda sud nazoratining samaradorligini oshirish orqali inson huquqlari himoyasini yanada mustahkamlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Clark D., McCoy G. **The Most Fundamental Legal Right: Habeas Corpus in the Commonwealth.** – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 412 p.
2. Halliday P. **Habeas Corpus: From England to Empire.** – Cambridge: Harvard University Press, 2010. – 520 p.
3. **Magna Carta Libertatum** (The Great Charter of Liberties). – England, 1215. **Petition of Right.** Constitutional document of England adopted by the Parliament in 1628.
4. **Habeas Corpus Act.** Act of the Parliament of England, 26 May 1679.
5. Dicey A.V. **Introduction to the Study of the Law of the Constitution.** – London: Macmillan, 1885.
6. **Constitution of the United States of America.** Article I, Section 9.
7. **Universal Declaration of Human Rights.** Adopted by the United Nations General Assembly, 10 December 1948.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o‘tkazish to‘g‘risida”gi Farmoni. – 2005-yil 8-avgust.
9. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
10. Muhamedov H., Hamidova M. **Davlat va huquq tarixi.** – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019.